

ÇAĞDAŞ UKRAYNA'DA DEMONOLOJİ: FOLKLOR MU YOKSA "POSTFOLKLOR" MU?*

Inna GOLOVKA-HICKS**
Çeviren: Gökhan BAKIR***

ÖZ: 20. yüzyıl Ukrayna ve Rus halkbilimi, geleneksel, tarımsal folklorun ölümü ve dönüşümü hakkındaki 19. yüzyıl başlarına ait bir yanılgıyı sürdürmüştür. Bu gerileme varsayımına dayanarak, çağdaş Rus halkbilimciler çağdaş halk kültürünü tanımlamak için kentleşmiş folklor, postfolklor ve anti-folklor gibi terimler önermişlerdir. Bu makale, çağdaş Ukrayna'da bir dizi geleneksel anlatı biçimi ve inancın hayatta kaldığına ve geliştiğine dair kanıtlar sunmakta ve halkbilimine "postfolklor" ayrımının eklenmesinin gereksiz olduğunu savunmaktadır. Tarih, her yeni nesil halkbilimci ile tekerrür ediyor gibi görünmektedir: Onlar kendilerini yaşayan bir halk geleneğinin son görgü tanıkları olarak memnuniyetle ilan etmektedirler. Belki de acele etmeye hiç gerek yoktur. Her saha gezisi bizi bir icracıya götürecektir ve her topluluktaki bir genç nesil bir gün yetkin, daha yaşlı icracılara dönüşecektir. Eğer Afanasev'in ya da Grimm Kardeşler'in masallarını tek gerçek masallar olarak kabul edersek o zaman folklorla hiç yaklaşmamış oluruz çünkü onun yerini 150 yıllık görkemli bir performans almıştır. Eğer günümüzün kırsal Ukraynalıları geleneksel hikâyelerini aktarmak için SMS servislerini kullanıyorlarsa ya da televizyonu geleneksel anlatılarına dâhil ediyorlarsa bu; folklorun öldüğünün değil aksine büyümeye devam ettiğinin, canlılığının ve uyarlanabilirliğinin kanıtıdır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Post-Folklor, Anti-Folklor, Ukrayna, Demonoloji

ABSTRACT: *Twentieth-century Ukrainian and Russian folkloristics sustained an early-nineteenth-century fallacy about the death and transformation of traditional, agricultural folklore. Based on this assumption of decline, contemporary Russian folklorists have suggested terms such as urbanized folklore, postfolklore, and anti-folklore to describe contemporary folk culture. This article presents evidence of the survival and flourishing of a number of traditional narrative forms and beliefs in contemporary Ukraine and argues that the addition of a "postfolklore" distinction to folkloristics is unnecessary. History seems to repeat itself with each new generation of folklorists: they gladly announce themselves to be the last eyewitnesses to a living folk tradition. Perhaps there is no need to hurry up at all. Each field trip will lead to a performer, and in each community a younger generation will one day turn into competent, older performers. If we consider the anthologies of Afanasev or the Brothers Grimm to be the only real fairy tales, then we are not approaching folklore at all because they have been succeeded by 150 years of brilliant performance. If present-day rural Ukrainians use SMS services to transmit traditional stories, or if they incorporate television into their traditional narratives, it is not evidence of the death of folklore, but rather of its continuing growth, vitality, and adaptability.*

Keywords: Folklore, Post-Folklore, Anti-Folklore, Ukraine, Demonology

* Makalenin orijinal künyesi: Inna Golovka-Hicks, Demonology in contemporary Ukraine: Folklor or "postfolklore"?, *Journal of Folklore Researches*, 43 (3), 2006, 219-240.

** Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, NAS of Ukraine, Hrushevskoho Street, 4, Kyiv 01001, Ukraine.

*** Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Doktora Programı Öğrencisi-İstanbul/gkhn.bkr@gmail.com (Orcid: 0000-0001-7443-9620)

Folklorun “Ölümü” mü?

20. yüzyıl Ukrayna ve Rus halkbilimi; geleneksel, tarımsal folklorun ölümü ve dönüşümü hakkındaki 19. yüzyıl başlarına ait bir yanılığını sürdürdü. Bu yanılığ, toplanan materyallerle orantılı olarak büyüdü: Halkbilimciler ne kadar çok metin toplarsa folklorun kaderi hakkında o kadar endişelendiler. 20. yüzyılın sonunda bu safсата alışılmadık derecede popüler hale geldi ve Şubat 2006'da Moskova'da düzenlenen Birinci Rus Halkbilimciler Kongresi'nde halk kuramının temel meseleleri üzerinde çok az uzlaşma sağlanarak geniş çapta tartışıldı: Halkbilimi ayrı bir disiplin midir? Etnografya, antropoloji ve ilgili disiplinlerden farkı nedir? Sovyet metodolojisi tamamen göz ardı edilmeli midir? Görünüşe göre üzerinde geniş bir mutabakat sağlanan tek nokta, geleneksel köy folklorunun¹ ölmekte olduğu ve yerini yeni bir türün almaya başladığıydı. Çağdaş Rus halkbilimcileri, çağdaş halk kültürünü tanımlamak için *kentleşmiş folklor*, *post-folklor* ve *anti-folklor* gibi terimler önerdiler ve çoğunluğun desteğini aldılar. Örneğin, Rus halkbilimci Sergei Neklyudov'un iddiasına göre:

20. yüzyıl, sosyal (açıdan) marjinal [bireyler] dahil olmak üzere diğer sosyal grupların folkloru tarafından dışarı itilen klasik tarımsal folklorun son gerileme dönemi gibi görünmektedir... Geleneksel tarım kültürünün metinleri ve olguları etnografya müzelerinin bir parçası haline gelmektedir. Bu durum, öncelikle destansı türler (tarihi şarkılar) ve masallarla ilgilidir. Bu türler “üretken değil” ya da “yeni biçimler yaratamıyor” şeklinde etiketlenmektedir. (Kargin ve Neklyudov, 2005: 18, 21, benim çevirim)

Neklyudov, ayrıca geleneksel tarımsal türlerin ve metinlerin yerini alan kent folklorunu da tartışmakta ve 1970'lerde kentleşmeyle birlikte köy folklorunun ölümünün hızlandığını belirtmektedir. Küçük köylerin ve kasabaların ortadan kalkması, tarımsal sözlü geleneğin de yok olmasına neden olmuştur. Büyük şehirler küçük kasabaları yutmuş ve kendi sözlü geleneklerini geliştirmişlerdir (Kargin ve Neklyudov, 2005: 20). Bir diğer önde gelen Rus halkbilimci Aleksandr Panchenko da bu ifadeye katılıyor gibi görünmektedir. Ayrıca kentleşmenin köy folklorunun ölümünde önemli bir faktör olduğunu belirtmekte ve kentlilerin artık Rus nüfusunun çoğunluğunu oluşturması nedeniyle (köylüler yalnızca yüzde 26,7) geleneksel köy kültürünün ikinci plana düştüğünü ve eninde sonunda ölmeye mahkûm olduğunu ileri sürmektedir (2005: 87).

“Postfolklor” kavramı, Neklyudov'un 1995'te önde gelen Rus folklor dergisi *Jivaya Starina*'da yayımlanan “Folklordan Sonra” (After Folklore) başlıklı makalesine dayanmaktadır. Bu makalede Neklyudov, klasik ve arkaik folklor döneminin sona erdiğini ve çağdaş halkbilimcilerin postfolklor olarak adlandırılan yeni bir dönemle karşı karşıya olduklarını savunur:

Çağdaş kent folkloru, saf bir metin repertuarı olarak mevcut değildir. Hapishane halk sanatı, grafiti, dövmeler, kıyafetler, saç stilleri, süslemeler ve jestler gibi daha alt düzey, resmi olarak onaylanmamış kültürlerin

göstergebilimsel bir bütündür... Tüm bu bağlam sözlü folklorlardan ayrılamaz. (1995:3-4)

On yıl sonra, “Üçüncü Kültür. Folklor. Postfolklor” (Third Culture. Folklore. Postfolklore) isimli makalesinde Pozdneev şu sonuca varmıştır:

Folklorun çağdaş durumu, merkezden dışarıya doğru uzanan bir çemberler sistemi olarak nitelendirilebilir: Merkezde arkaik türler vardır, daha uzakta ise yeni türler. Eski arkaik türler daralıyor, çünkü yenileri ortalıkta dolaşiyor. (2005:305)

Pozdneev, 21. yüzyılın başlangıcını “postfolklor” olarak değil, edebiyattan alınan ve tüm geleneksel türlerin ikinci planda kaldığı “postfolklor kültürü” olarak tanımlar (306).

Dolayısıyla çağdaş Rus bilim çevrelerinde geleneksel folklorun yerini yeni bir tür kitle kültürüne veya “postfolklor” a bıraktığına inanma yönünde güçlü bir eğilim görüyoruz. Bir an için bu tür sonuçların gerçekçi olduğunu varsayalım ve folklorun gelişimini 19. yüzyıl Doğu Slav halkbilimcilerinin gözünden resmetmek için iki yüz yıl geriye bakalım. Günümüz akademisyenleri tarafından bildirilen folklorik formların kayboluşuna dayanarak geleneksel folklorun sözde canlı ve iyi olduğu bir zamanda bunları ilk kez kaydetmeye başlayan seleflerimizin, folklorun geleceği konusunda çok daha iyimser olduklarını umuyoruz.

Şaşırtıcı bir şekilde neredeyse iki yüz yıl önce ilk Ukraynalı halkbilimci Mykola Tsertelyev, klasik anlamda geleneksel folklorun zaten yok olmakta olduğunu iddia etmiştir. *Dumy*’lerin (Ukrayna epik halk şarkıları) çok daha büyük, daha sistematik, Slav öncesi kahramanlık mitolojisinin kalıntıları olduğunu iddia etmiştir (1818:124). Bu iddianın en temel ve yaygın Ukrayna epik şarkılarından biriyle ilgili olduğunu belirtmekte fayda var. On iki yıl sonra Mykaylo Maksymovych (Ukrayna epik şarkılarının derleyicisi ve editörü), *dumy* ve tarihi şarkıları daha önceki bir geleneğin “mezar taşları” olarak adlandırmıştır (Kirdan, 1974: 63). 19. yüzyılın diğer Ukraynalı halkbilimcileri, saha araştırmacıları ve editörleri (örneğin Platon Lukashevich ve Panteleymon Kylish) destan geleneğinin ölmekte olduğu ve icracılarının eskisi kadar iyi olmadığı yönündeki hayal kırıklıklarını dile getirmişlerdir.

Bu hikâye, daha sonra akademisyenler dikkatlerini destanlardan düzyazıya ve özellikle de masallara çevirdiğinde de tekrarlanacaktı. 20. yüzyılın başında Slav (özellikle Rus ve Ukraynalı) halkbilimciler masalları toplamaya ve sistematik olarak analiz etmeye başladıklarında birçoğu antolojilerini, okuyucularını acele etmeleri ve büyük bir masal anlatma geleneğinin kalıntılarını toplamaları konusunda uyaran önsözlerle yayımladı. Örneğin Mikhail Azadovskiy, anlatıcıları modern ve arkaik profesyoneller olarak ikiye ayırdı. Klasik masalların orijinal ve açık halleriyle yalnızca Afanasev’de (Rusya’daki ilk masal antolojisi) ya da Grimm Kardeşler’in antolojilerinde bulunabileceğini iddia etti. Ayrıca 20. yüzyıl masallarının günlük köy yaşamının gerçekçi ayrıntılarından ve olaylarından giderek daha güçlü bir şekilde etkilendiğini iddia etti. Azadovskiy, 20. yüzyılın ilk on yılını

masalın ve masal anlatıcılarının hayatında yeni bir aşama olarak adlandırmıştır (1936: 24, 27). Bu iddia, bir yüzyıl sonra Nekludov'un ortaya attığı "postfolklor" kavramını anımsatır; bu kavrama göre folklorun gelişiminde yeni bir aşama milenyumun başlangıcına denk gelmiştir. Her iki akademisyen de bir asır arayla geleneksel folklorun ölümünü değilse bile metamorfozunu (dönüşümünü) ilan etmiştir.

Basitçe elimizde olan şey, geleneksel Ukrayna folklorunun öldüğü iddiasının bunun ciddi bir şekilde kayıt altına alınması ve incelenmesinin başlamasından yarım yüzyıl önce ortaya atıldığı gerçeğidir. Folklor bilimi disiplini daha doğmadan Ukrayna'da folklorun ölmekte olduğu duyurulmuştu!

Halkbilimcilerin 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın sonlarındaki tutumlarını inceledikten sonra 20. yüzyılın ortalarından temsili bir örnek verelim. Ukrayna nesir geleneğinin en aktif derleyicilerinden biri olan Mykhaylo Gyryak, Doğu Slovakya'daki Ukrayna masalları üzerine yaptığı kapsamlı araştırmasında Doğu Slovakya'daki endüstriyel gelişmenin buradaki Ukrayna halk geleneği üzerinde büyük bir etkisi olduğunu belirtmiştir: "Bu geleneğin azalması akla gelebilecek her şekilde gerçekleşiyor. Masal anlatma yoğunluğu da azaldı" (1983:180). Gyryak, çalıştığı köylerde masal bilen ve anlatabilen yüzden fazla anlatıcı bulmuş ve bu masallardan oluşan birkaç derleme yayımlamıştır. Aynı bölgede, Gyryak'tan elli yıl önce, bir başka Ukraynalı halkbilimci Volodymyr Hnatyuk, sadece yirmi anlatıcı bulabilmişti. Şaşırtıcı bir şekilde -bu rakamlar göz önüne alındığında- Gyryak, sayılar seleflerine göre beş kat daha fazla anlatıcı bulduğunu gösterse bile masal anlatma geleneğinde bir azalma olduğunu duyurmayı seçti.

Bu, Slav halkbilimcileri arasında çeşitli tarihsel dönemlerde görülen paniğe kapılma eğiliminin sadece bir örneğidir. Garip bir şekilde halkbilimciler tarafından geleneğin ölümüne dair yaratılan bir yanlış, saha çalışmalarından ve yeni derlemelerden elde edilen gerçek kanıtlara bakılmaksızın zaman içinde güçlenmiştir. Bu tutum; düzyazıları, destanları, sözleri, ayinleri ve geleneksel ritüelleri kapsamaktadır. Rytsky Sanat Araştırmaları, Halkbilim ve Etnoloji Enstitüsünden halkbilimciler; saha gezilerinden döndüklerinde sık sık "Şu köyde düğün şarkıları var ama acele etmeliyiz çünkü onları sadece yaşlılar söylüyor, gençler söyleyemiyor.", "Orada bazı cenaze ritüelleri topladık ama eskileri kadar ilginç değil" ya da "Gelenekleri sadece yaşlı kadınların biliyor ve hikâyelerini yeni nesillere aktaramadan yakında ölecekler." gibi yorumlar yapıyorlar.

Halk Arasında Çürüme Yaklaşımı

"Çürüme yaklaşımı" (Dundes, 1969) -geleneğin ölmekte olduğu fikri- sadece halkbilimciler tarafından değil, her şeyden önce icracıların kendileri tarafından aktif olarak desteklenmektedir. Geleneksel folklorun ölmekte olduğuna dair aynı inanca, Ukrayna köylerindeki halk arasında da rastladık. Halk topluluklarının üyeleri, pek çok hikâye anlattıktan sonra çoğu kez hiçbir şey bilmediklerini ve köyde hayatta olan hiçbir halk icracısının kalmadığını iddia ederler: "Üç, beş, on yıl önce gelmeliydiniz. Falanca hayatta olurdu, çok

iyi bir anlatıcıydı. Bugünlerde kimse sahne almıyor. İnsanlar artık iletişim kurmuyor.”, “İnsanlar bugünlerde sadece televizyon izliyor.”, “Yıllar önce burada bir kadın vardı, cadıydı ama şimdi öldü.”, “Köyün diğer ucuna gidin, orada bir şeyler bilebilecek yaşlı insanlar var.” Turuncu Devrim sırasında insanların dinlenmek ve uyumak için toplandıkları Kiev Sendika Binası’nda folklor derlediğimizde icracılardan duyduğumuz ilk tepki, “Dün gelmeliydiniz, burada hikâyeler anlatan harika bir adamımız vardı. Ama artık yok.” Bize üç gün üst üste aynı şey söylendi! Ukrayna’nın merkezindeki bir köyde herkes bizi 102 yaşındaki bir adama yönlendirdi, muhtemelen içlerinde en yaşlısı oydu ve ironik şekilde hiç halk masalı bilmeyen tek kişi de oydu.

“Kaybolan büyük icracı” hikâyesi, hikâye anlatıcılığı folklorunun bir parçası haline gelmiştir. Mekân ya da zamanla ayrılmış bir yüzyıl ya da bir gün boyunca halkbilimci onu her zaman özleyecektir çünkü o, yalnızca hikâye anlatma geleneğinin bir parçası olarak var olur. Bugün “folklorun altın çağı”, halkbilimciler tarafından desteklenen bir yanılgıdır ve “başka bir yer ve başka bir zamandaki büyük icracı”, geleneksel topluluklar içinde yaratılan ve desteklenen bir şeydir.

Ploske’de Folklor

Köy folklorunun sadece ölmediğini, aynı zamanda çağdaş kentsel metinlerin temelini oluşturduğunu göstermek için Ukrayna’nın merkezindeki küçük bir köyde geleneksel tarımsal folkloru toplarken edindiğimiz kendi deneyimize² atıfta bulunacağız. Ploske ve civar köylerden toplanan geleneksel folklor anlatıları, halkbilimcilerin geleneksel folklorun ölmekte olduğu ve yerini “postfolklor”a bıraktığı yönündeki yaygın iddiasını çürütmektedir. Eski motifler hikâye anlatıcıları tarafından aktif olarak kullanılmakta ve bunların ardındaki kavram ve inançlar yalnızca çağdaş halk biçimlerini değil, aynı zamanda tüm sosyal düzeylerdeki insanların yaşam ve davranışlarını da etkilemektedir.

On yıl boyunca Ploske köyünde (Orta Ukrayna’nın Chernihivsky bölgesinde yer almaktadır) kapsamlı bir araştırma yürüttük ve bu çalışma bize çağdaş düzyazı anlatı geleneğinin yaşamının incelenmesi için çok önemli olan ilginç ve beklenmedik materyaller sağladı. Çağdaş anlatıcılardan video ve ses ekipmanlarıyla topladığımız nesir anlatılar, en azından bu toplulukta folklorun her zamanki gibi canlı olduğunu, icracılarının ve dinleyicilerinin sanatsal iletişim konusunda çok hevesli ve aktif olduğunu açıkça gösteriyor. Aynı hikâyenin aynı icracı tarafından farklı iletişim durumlarında tekrarlanan kayıtlarının her biri bile kendi karakterine ve cazibesine sahiptir.

Ploske, geleneksel bir Ukrayna halk topluluğudur. Sözlü nesrin uzun süreler boyunca saklanıp aktarılması sürecinde ve anlatıcıların gelişiminde toplum ve geleneksel yaşamın büyük rolü vardır. 19. yüzyılın sonunda rahip Trifon Stefanovsky tarafından Ploske hakkında yazılan bir kitapçık, köydeki yaşamın neredeyse her yönünü anlatmakta ve özellikle Ploske sakinlerinin geleneklerinin ve düşüncelerinin bazı kökenlerini anlamada yardımcı olmaktadır. Kitapçığın kendisi köyün halk geleneğinin bir parçası haline

gelmiş ve kitapçıkta yer alan bazı tarihi efsaneler de Ploske'nin sözlü geleneğinin bir parçası olmuştur. Bu kitapçığı ilk kez 1990'larda, ilk saha gezimiz sırasında duyduk. Kiev'deki kütüphane ya da arşivlerin hiçbirinde bir kopyası yoktu ve köylüler bir kopya bulabilmemiz için bizi başka köylülere yönlendirip durdular. Kitapçığın varlığından oldukça şüphelenmeye başladığımızda bize kitapçığı gösterdiler ancak bir kopyasını çıkarmak için kitapçığı ödünç almamıza (hatta ona dokunmamıza) izin vermeseler de sayfaların fotoğrafını çekmemize izin verdiler. Kitapçığın ilgili bölümleri, onların izniyle kitabımızda çoğaltıldı (Brytsyna ve Golovakha, 2004: viii).

Stefanovsky'ye göre Ploske, 16. yüzyılın başında kurulmuş ve birkaç bağımsız ailenin oluşturduğu çok küçük bir yerleşim yeri olarak uzun süre varlığını sürdürmüştür. Harita üzerinde bir köy olarak ilk kez 17. yüzyılın ikinci yarısında görülmüştür (1900: 5-6). Günümüzdeki Ploske, en yakın kasaba olan Nyezhi'nin on beş kilometre uzaklıkta, 1000'den fazla sakini olan büyük ve geniş bir köydür. Geçen yüzyıl boyunca Ploske geleneksel yaşam tarzının pek çok yönünü korumuştur: Köy evlerinin iç dekorasyonunda ikonlar, el yapımı havlu ve çarşaf lar göze çarpmaktadır ve Ploske'de doğalgaz hattı olmasına rağmen pek çok köylü yemek pişirmek için geleneksel ocakları kullanmaktadır. Bu geleneksellik, insanların ruhani yaşamını etkilemekte, folklorun yayılmasını artırmakta ve halk mirasının korunmasına yardımcı olmaktadır.

Saha çalışmamızda anlatıları bağlamlarıyla birlikte toplamak için çeşitli teknikler kullandık: Olası değerlerine bakılmaksızın tüm metinlerin saha çalışanı tarafından kaydedildiği "Elektrikli süpürge" yaklaşımını uyguladık. Anketler ya da bulgu listeleri kullanmadık ancak icracılarla konuşurken belirli hikâyeler hakkında sorular sorduk. Tipik olarak "... hakkında bir hikâye duydun mu?" diye sormayız, bunun yerine "... hakkında bir şey duydun mu?" diye sorarız (demonik düzyazı ürünlerini hikâyeler olarak değil gerçek hayattaki olaylar olarak ele alırız). Ayrıca karşılaştırmalı analiz için bir asır önce Ploske'de Ukraynalı halkbilimci O. Malynka tarafından toplanmış materyallere de sahibiz, böylece bu topluluğa ait halk nesrinin yaşamını tarihsel dinamikleri içinde görebilir ve 19. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın başındaki aktif ve pasif taşıyıcılar arasındaki durumunu karşılaştırabiliriz. Malynka'nın antolojisi, 20. yüzyılın başında Ukraynalı halkbilimciler tarafından toplanan materyaller arasında önemli bir yere sahiptir. Onun kitabı, çağdaş Ploske'deki saha çalışmamızın başlangıç noktasıydı.

Malynka da saha çalışmasında "elektrikli süpürge" yaklaşımını kullanmıştır. Onun antolojisinde Ploske'den otuzu *märchen* (masal) olmak üzere kırk sekiz nesir anlatı metni bulunmaktadır. Ne yazık ki Malynka, topladığı metinler için biyografik bilgi kaydetmemiştir (sadece metnin kaydedildiği yerin adını ve bazen de metnin icracısının adını ve/veya soyadını kaydetmiştir). Bu eksiklik, anlatıcıları hakkında herhangi bir varsayımda bulunmamızı engellemektedir. Ancak Malynka'nın topladığı materyaller, zayıf biyografik bilgilere rağmen 20. yüzyılın başında Ploske'deki halk anlatısı geleneğinin durumuna dair net bir resim sunmaktadır.

Halk Demonolojisine Bilimsel Yaklaşım

Oleksandr Malynka, demonolojik anlatıları toplama zahmetine giren az sayıdaki Rus halkbilimciden biridir. Demonolojik hikâye ve motiflerin halk toplulukları içindeki popülerliğine rağmen, 19. ve 20. yüzyıl Ukraynalı halkbilimciler, bilimsel analizlerinde halk demonolojisini pratik amaçlar için göz ardı etmişlerdir. Demonolojik efsaneler, Ukraynalı halkbilimciler (Ivan Nechy-levitsky, Volodymyr Hnatyuk, Borys Hrynchenko ve Oleksandr Malynka) tarafından sadece 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki nispeten kısa bir dönemde aktif olarak toplanmıştır. O zaman bile bu tür metinler yalnızca Eski Slavların halk pagan inançları bağlamında analiz edilmiştir. Halkbilimciler de bu geleneğin taşıyıcılarını göz ardı etmiş, bunun yerine dikkatlerini destan şarkıcıları ve masal anlatıcıları üzerinde yoğunlaştırmışlardır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında akademisyenlerin demonolojiye (“düşük” mitoloji) olan sınırlı ilgisi, “yüksek” mitolojinin atavistik temellerine olan rekabetçi ilgilerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, ev iblisleri, orman iblisleri ve denizkızları; eski tanrılarla bağlantılar olarak analiz edilmiştir. 19. yüzyıl halkbilimcilerine göre, kaydedilmiş demonolojik metinler tam olarak gelişmiş ve estetik açıdan değerli görünmüyordu: Bu tür metinlerin “hasarlı” olduğunu düşünüyorlardı ancak (onlara göre) bunlar, daha önceki bir “yüksek” mitolojinin kalıntıları olarak hizmet ediyorlardı.

Halkbilimcileri demonolojik geleneklere olan ilgiden uzaklaştıran bir diğer faktör de “halk sevgisi” idi. 19. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar süren Ukrayna Romantizmi sırasında akademisyenler, “profesyonel” icracılardan yalnızca “en iyi” örnekleri toplamayı tercih ettiler ve bu nedenle demonolojik metinler rağbet görmeyen bir tür haline geldi. Ukraynalı halkbilimcilerin her şeyi toplama yönündeki nadir girişimleri (yukarıda bahsedilen “elektrikli süpürge” yöntemi) meslektaşlarından olumsuz tepkiler almalarına neden olmuştur. Örneğin, Malynka saha çalışmasında bu yöntemi kullandı ancak o dönemde Hrynchenko ve Hnatyuk tarafından aktif şekilde eleştirildi. Malynka’nın metinlerinin mükemmel olmaktan uzak olduğunu savundular ve Hnatyuk bazı metinleri “hasarlı, ilgi çekici olmaktan uzak ve cansız” olarak tanımladı (1902: 42).

Malynka’nın kayıtlarının çağdaş akademisyenler için çok daha değerli olduğu düşünüldüğünde Hnatyuk’un yorumu ironiktir: Kayıtlar o dönemde halk geleneğinin toplumdaki gerçek yaşamının daha net bir resmini vermekte ve aynı toplumdaki bugünkü durumla nesnel karşılaştırmalı analizlere olanak tanımaktadır. Ukraynalı yazar ve halkbilimci Ivan Franko, (ilk olarak 1909’da yayımlanan) “Bel Parlar Gentile” adlı makalesinde, halkbilimcilerin folkloru daha geniş bir biçimde incelemeleri, popüler olmayan yavan türlere daha fazla dikkat etmeleri ve halk geleneği ve halk iletişimi çalışmaları için yeni yaklaşımlar yaratmaları gerektiğine işaret etmiştir (1984: 9). Ne yazık ki onun fikirleri o dönemde güçlü bir destek görmemiş ve halkbilimciler destan söyleyenler ve daha sonra masal kayıtlarıyla ilgilenirken demonolojik düzyazıyı tamamen göz ardı etmişlerdir.

20. yüzyıl boyunca durum daha da kötüleşti. Sovyet Ukraynalı halkbilimciler saha çalışmalarında bile halk demonolojisini görmezden geldiler. Masalları, şarkıları, çocuk folklorunu ve ritüelleri içeren çok sayıda halk antolojisi yayımlandı ancak demonolojik düzyazı ne derlendi ne de yayımlandı çünkü bu tür metinler hiçbir zaman bağımsız bir tür statüsü kazanmamıştı. Kırsal ve kentsel demonolojinin çağdaş statüsüne ilişkin sorular 1990'lara kadar Ukraynalı halkbilimciler için bir öncelik değildi. Sonuç olarak, elimizde hem 19. yüzyılın sonlarına hem de 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başlarına ait, halk demonolojisinin hala aktif bir şekilde işlediğini kanıtlayan materyaller var ancak bu materyaller 100 yılı aşkın bir boşlukla birbirinden ayrılıyor.

Ploske'ye yaptığımız ilk keşif gezisinde, Malynka tarafından derlenen metinlerle neredeyse kelimesi kelimesine örtüşen pek çok metin bulduk. Ayrıca sanatsal yetenekleriyle 19. ve 20. yüzyılın ünlü Ukraynalı anlatıcılarıyla aynı seviyede olan icracılar da bulduk. Mykaylo Trush (bir halk masalı anlatıcısı), Motrya Perepechai, Evdokiya Kompanets ve diğerlerinden kaydedilen metinler, çağdaş Ploske anlatılarından oluşan son antolojimiz için yeterli malzeme sağladı (Brytsyna ve Golovakha 2004). Ploske'de korunan geleneksel inançlar [örneğin cadılara, ölülerin geri dönüşüne ya da *domovyk'e* (ev hayaleti) olan inanç], kapsamlı sanatsal performanslar ve kalıcı bir dinleyici kitlesinin varlığı, Ploske'nin yalnızca kendi adına konuşabilen değil aynı zamanda orta Ukrayna'nın çağdaş halk topluluklarını da simgeleyen geleneksel bir halk topluluğu olarak görülmesine olanak tanır.

21. yüzyılın başında toplanan materyallerimiz (çoğu demonolojik efsaneler ve masallar olmak üzere 300'den fazla düzyazı anlatı kaydettik), 20. yüzyılın ikinci yarısında çoğu halkbilimcinin geleneksel folklor türlerinin ölmekte olduğuna ve bilgili icracıların sayısının sürekli azaldığına dair güçlü inancına rağmen Ploske'deki halk düzyazı geleneğinin 20. yüzyıl boyunca azalmadığına tanıklık etmektedir. Metinlerin yaklaşık yüzde 90'ı demonolojik efsanelerdir; geri kalanı märchen (yaklaşık yirmi beş metin) ve anekdotlar (ondan az metin) arasında bölünmüştür. Antolojimize dahil etmediğimiz çok sayıda sözlü tarih metni de bulunmaktaydı.

Günümüz Ukrayna'sında Demonoloji

Dikkatimizi akademik çalışmalardan Ukrayna halk demonolojisi nesrinin son yüzyıldaki gerçek yaşamına çevirdiğimizde ilginç bir tabloyla karşılaşırız: Halk demonolojisi bugün hâlâ Ukraynalı halk icracılarının ve dinleyicilerinin favori türüdür ve aktif taşıyıcıları hem geleneksel tarımsal hem de çağdaş kentsel topluluklarda mevcuttur. Araştırmacıların ilgi alanlarından ve siyasi yönelimlerinden bağımsız olarak demonolojik efsaneler hayatta kalmış ve yeni nesillere aktarılmıştır. Orta Ukrayna'da (hem köylerde hem şehirlerde) gerçekleştirdiğimiz saha çalışması sırasında seleflerimiz tarafından bir asır önce kaydedilen tüm hikâyeleri ve 19. yüzyıl antolojilerine dahil edilmemiş olan çok daha fazlasını topladık.

Saha çalışmamız sırasında yirmisi aktif olarak nitelendirilebilecek elliden fazla icracı ile iletişim kurduk. Gönüllü icracılarımızın çoğu yüksek eğitilmiş olmayan yaşlı kadınlardı. Sanatsal iletişime dahil edilmesi en kolay kişilerdi, gelenek hakkında çok şey biliyorlardı ve -en önemlisi- açıkça ve inandırıcı bir şekilde samimiydiler. Folklor, varoluşlarının organik bir parçasıydı ve dışarıdan dinleyiciler için değil, kendileri ve komşuları için gösteri yapıyorlardı. Ne zaman bu toplulukta yüzyıl önce kaydedilmiş belirli bir demonolojik hikâyeyi sorsak, sadece o metni değil varyasyonlarını da alırdık (örneğin cadının kedi ya da köpeğe dönüşmesi, cadının bir araba tekerleğine dönüşmesi, erkek cadının uzun süren ölümü ve bir ev iblisinin alamet olarak ortaya çıkması). Tüm bu metinler katılımcılarımızın çoğu için bütünüyle tanıdıktı. Cadının kuyruğunu gördüklerine ve hatta ona dokunduklarına, hobgoblinin nefesini veya dokunuşunu hissettiklerine ya da sesini duyduklarına yemin ediyorlardı. Şeytani eylemin öznesi olarak komşularını gösteriyorlardı (örneğin, “komşumun çocuklarına ölü bir anne geldi”, “kavşaktaki kasırğa komşumu uçurdu” veya “komşum bir cadıydı”). Ploske’de toplanan materyaller, köy geleneklerinin korunduğunu ve mevcut nesillere aktarıldığını göstermektedir.

19. yüzyılda kaydedilen tüm geleneksel demonolojik karakterler, hikâye ve motifler bugün köyde, köy sakinlerinin aktif repertuarının bir parçası olarak iyi bilinmektedir. Araştırmacıların bu türe ilgi göstermemesine rağmen demonolojik nesir, köyün ruhani yaşamının önemli bir parçası olmaya devam etmektedir.

Efsaneler: Cadı Çarkı

Demonolojik efsaneler (örneğin ev iblisleri, hobgoblinler, cadılar, ölü ruhlar, deniz kızları ve “düşük” mitolojinin diğer yaratıkları) Ukraynalı halk icracıları ve dinleyicileri arasında her zaman çok popüler olmuştur. Günümüz Ukrayna tarımsal halk topluluklarında demonolojik inançlar yüzyıllar öncesindeki kadar popüler ve canlıdır. Örneğin, bir adamın çitin üzerine koyduğu tekerleğin bir cadıya dönüştüğü geleneksel demonolojik efsaneyi kaydettik (farklı icracılardan beş versiyon). Bu hikâye 19. yüzyılın sonlarına ait her antolojide mevcuttur ve tarım topluluklarındaki çağdaş icracılar arasında iyi bilinmektedir. İşte 1994 yazında Ploske’de köylülerle cadılar ve büyücülük hakkında yaptığımız bir sohbet sırasında kaydedilen bu efsanenin iki örneği. Metinler birkaç icracının huzurunda kaydedilmiş ve hikâyeler şu sırayla anlatılmıştır³:

İşte böyle ... hayır ... böyle ... sokaktan geçiyorlar ... gece yarısı ... Tekerlek geliyordu (annemden böyle duydum). Tekerlek sokak boyunca yuvarlanıyormuş (bilirsiniz - arabadan?). İnsanlar onu alıp kazığa geçirmişler (o zamanlar çit farklıymış, çit bile değilmiş aslında, bükülmüş bir sazmış. Kazıklar oradaymış ve aralarında bükülmüş sazlar varmış). Tekerleği almışlar ve kazığa geçirmişler, tam deliğin içinden. Sabah uyandıklarında... bir adam varmış. İşte böyle. Farklı şeyler olmuş. Ama kim bilir... (1926 doğumlu Natalya Lutsenko tarafından anlatılmıştır. Brytsyna ve Golovakha, 2004: 253)

Uzun zaman önce insanlar bu hikâyeyi anlatırdı... Yani, gelirler: kızlar ve oğlanlar, gençler kulüpten eve gelirler. Ve tekerlek yuvarlanıyormuş. Sonra bir çocuk tekerleği almış ve kazığa geçirmiş (daha önce burgulu çitlerimiz, duvarlı çitlerimiz vardı), tekerleği kazığa geçirmiş ve eve döndüğünde annesi yokmuş. Sabah uyandığında annesi evde değilmiş. Herkes uyandığında annesinin kazığın üzerinde oturduğunu görmüş, meğer kendi annesini asmış.

[Dinleyici: Yaşlılar bu hikâyeyi anlattılar]

Peki, bunu eskiler anlattı, o zamanlar oldu bunlar, doğru mu, değil mi?... Belki de orada gerçekten bir şeyler vardır. (1940 doğumlu Maria Vashenok tarafından anlatılmıştır. Brytsyna ve Golovakha, 2004: 252-53)

İşte Malynka'nın 1902'de Ploske'de kaydettiği hikâyenin aynısı:

Kızın biri cadıymış. Bir çocuğa kızmış ve karar vermiş: "Sana gününü göstereceğim!" Bir keresinde bu çocuk partiden dönerken, kız cadı olduğu için bir tekerleğe dönüşmüş ve onu kovalamaya başlamış. Çocuk tekerleği yakalamış ve kazığa geçirmiş. Sabah olduğunda insanlar tekerleğin yerine kızın kazıkta asılı olduğunu görünce şaşırılmışlar. (1902: 272)

Bu hikâye Ploske'de yalnızca pasif bilgi olarak mevcuttur. Hiçbir icracı anlatılan olayların doğruluğuna inanmamış; hepsi de hikâyeyi şüpheli, arkaik bir hikâye olarak nitelendirmiştir.

Efsaneler: Köpek Biçimindeki Cadı

Bir "cadı-köpek" ya da "cadı-kedi"nin bir ineğe zarar vermeye çalıştığı ve ona bir sopayla vurulduğu bir başka geleneksel öykü de saha çalışması yaptığımız köylerde yaygındır. Aşağıdaki metni 1994 yazında Motrya Perepechai'den kaydettik. Bu metin, Orta Çağ Avrupa'sında da yaygın olan, bir cadının evcil bir hayvana dönüşebileceğine dair eski kökenli, yaşayan bir inancın örneği olarak sunulmuştur:

Brytsyna: Bir cadının kediye ya da köpeğe dönüşebildiğini ve sonra bir çocuğun ona vurduğunu ve sabah komşusunu gördüğünü duydun mu?

Perepechai: Tabii ki, neden olmasın, tabii ki duydum ve bunu hak etmişti. Burada bir sokağımız var ve ineğimizi satmaya götürüyorduk (bu kocamla değil, ilkiyle). İneği satmaya götürürken (gerçekten erken kalktık) sabahın ikisinde atı arabaya bağladık, ineği götürürken ve bu sokaktan köpek, küçük olan! Dışarı çıktı ve bizi rahatsız etmeye başladı, ondan kurtulmanın bir yolu yoktu. Daha fazla dayanamadık, ne yaparsanız yapın, bu köpek ... ve ... Vasy (çoktan öldü): "Sana göstereceğim, vuracağım, tek yol bu! "Ve güzel, arabada güzel bir sopa vardı ve köpeğin bacağına böyle vurdu. Köpek üzgün bir şekilde havladı ve gitti. İneği satıp geri döndük ve orada birinin yaşlı Dzheresy'nin [cadı olduğundan şüphelendikleri komşu] bacağını kırıldığını duyduk. Anlıyor musunuz? Biri yaşlı Dzheresy'nin bacağını kırmış! [1923 doğumlu Motrya Perepechai tarafından anlatılmıştır. Brytsyna ve Golovakha, 2004:138-39'dan].

Önceki tekerlek olan cadı metinleri ile sonraki köpek olan cadı metinleri arasındaki en önemli fark, ikincisinin "epik mesafe" "den, yani bir hikâyenin olayı ile onu gerçekleştirenin iddia edilen hayatı arasındaki mesafeden yoksun

olmasıdır (Myshanych, 1986: 74). Köpek (olan) cadı metinlerinde, icracılar olayları birinci şahıs bakış açısından anlatmaktadır.

Ayrıca çok sayıda icracıdan, bir cadının size veya ineğinize zarar vermesini nasıl önleyebileceğinize dair tavsiyeler de kaydettik. Aldığımız en popüler tavsiyeler arasında şunlar vardı: Komşunuzla tuz veya şeker paylaşmayın, komşunuzun elinde kırılan şeylere dikkat edin, yağ kızartırken gelen kimseye kapıyı açmayın. Ayrıca ev iblislerine nasıl davranılması gerektiği konusunda da öneriler aldık: Onlara karşı çok saygılı olun, onlara “Kötü haber mi yoksa iyi haber mi getirmeye geldiniz?” diye sorun ve onları kızdırmamaya çalışın. Bazı Ploske köylüleri komşularının cadı olduğunu iddia etti ancak bu iddialar birbiriyle tutarsızdı ve toplanan hikâyelerin birçoğunda özellikle bir Ploske adamından iyi (“beyaz”) bir cadı olarak bahsedilmesine rağmen, bu sözde cadının yerini tespit edemedik.

Seyirci ve Repertuar

Ukrayna halk topluluklarındaki çağdaş seyirci kitlesi demonolojik efsaneleri talep etmekte ve diğer folklor ürünlerine (özellikle cadılar, hayaletler ve rüya yorumlarıyla ilgili hikâyeler) kıyasla bunları daha büyük bir ilgiyle karşılamaktadır. Bu nedenle demonolojik efsaneler, taşıyıcılarının geleneksel dünya görüşünü incelemek için ideal bir başlangıç noktasıdır. Metinlerin kendileri, bizi köylülerin geleneksel zihniyetlerine götüren bir köprü oluşturmaktadır. Geleneğin şehrli taşıyıcıları arasında demonolojik bilgi; bir dizi hurafe, efsanevi inanç ve benzetme olarak var olurken köylerde bazıları 19. yüzyılın sonlarındaki kayıtlara tamamen uyan, tamamen organize metinler olarak işlev görürler. Bugün Ukrayna köyleri bir dizi demonolojik hikâye sunmakta ve araştırmacının sadece hikâyeyi duymasına değil, aynı zamanda ev iblislerinin (kıllı elleri olduğu ve ağır fisiltılarla konuştukları söylenir) varlığını hissetmesine, ölü ruhlarla sohbet etmesine, bacalardan aşağı uçan ejderhaları görmesine ya da bir cadının kuyruğuna dokunmasına olanak tanımaktadır. Çağdaş bir Ukrayna köyünde demonolojik efsanelerin sözlü aktarımında tüm duyular yer almaktadır. İşte 1994 yılında Motrya Perepechai'den kaydedilen metnin bir kısmı. İcracı ev iblisleriyle olan deneyimini hatırlıyor:

Uzaniyorum. Tyap-lyap, tyap-lyap. Düşünüyorum, “Kapıyı kilitlediğimi sanıyordum? Belki de gün içinde biri içeri sızdı ve ben fark etmedim.” Çok sert elleriyle elime dokundu ve biliyorum, ona sormam gerektiğini biliyorum. Bana dokundu-tsap, tsap, önce bir elime, sonra diğerine (yatağa yattığımda ellerimi özel bir şekilde koyarım, böylece dinlenirler). Elleri çok sertti. O kadar korkmuştum ki, “Kötü haberlerle mi geldin?” diye nasıl sorduğumu hatırlamıyorum. “Kötü haberlerle” diye cevap verdi. İki hafta sonra kocam beni terk etti. Gördüğünüz gibi, kötü haberlerle. Ve evin iblisi ellerime dokundu. Bu doğru. Çok korkutucuydu. (Brytsyna ve Golovakha, 2004:145)

Efsaneler: Ölülerin Dönüşü

Köylüler ayrıca ölü ruhlarla karşı nasıl davranılacağı ve rüyaların nasıl yorumlanacağı konusunda da bizi bilgilendirdiler. Bu konudaki geleneksel

hikâyeler günümüz icracıları arasında çok popüler. Örneğin kaydettiğimiz hikâyelerin çoğu, ölmüş bir akraba ya da komşunun rüyada görünerek bir iyilik istemesiyle ilgiliydi. Ploske’de topladığımız en ilginç metinler, ölmüş bir annenin geri dönüşüyle ilgili hikâyelerdi. Bu hikâye Ukrayna ve Rusya demonolojisinde iyi bilinmektedir ve demonik materyallere yönelik yaygın akademik hoşnutsuzluğa rağmen 19. yüzyıldaki birçok Ukraynalı halkbilimci tarafından kaydedilmiştir.

Aşağıdaki üç metin, halk demonolojisi hakkındaki konuşmalar sırasında bilgi verenler tarafından hatırlanmıştır. Bu metinler özel bir ilgiyi hak etmektedir çünkü ilk iki kaynak kişi üniversite eğitimi almıştır (bu toplulukta ender rastlanan bir durum) ve üçüncüsü olan sütçü kız da bu köydeki kadınlar arasında en yaygın mesleğe sahiptir. Üçü de geleneksel hikâyeyi gerçek hayattan bir olay gibi coşkuyla canlandırdı. İlk metin lise öğretmeni Olga Yarosh tarafından Mayıs 2002’de anlatılmıştır:

Uzun zaman önce bir kız bana (bizim köyden değil) annesinin öldükten sonra (o zaman on iki yaşındaydı) her gece on ikide geri gelip durduğunu anlattı. Her gece gelip gidiyormuş. Durum öyle bir noktaya gelmiş ki kız “Korkuyorum.” demiş. Bunun üzerine yaşlı bir kadın ona şöyle demiş: Eski bir bez al (on iki yaşına geldiğinde), su ve eski bir bez al ve yerleri sil (kapıdan evin içine doğru değil, evin ortasından kapıya doğru). Anne geldiğinde yeri yıkamaya başlamalısın. Geriye doğru sil. Kız bunu yapmış. Ve anne demiş ki: “Bu kadar. Bir daha gelmeyeceğim.” Ve bir daha hiç gelmemiş. Hikâye bu (Brytsyna ve Golovakha, 2004: 248-49).

Bir sonraki anlatı 1994 yazında başka bir öğretmen olan Valentina Yerko tarafından gerçekleştirildi:

Bir kızın annesi ölmüş, o ölmüş ve kız yapayalnız kalmış. Çok üzgünmüş, neredeyse hasta haldeymiş ve sürekli annesinin ardından ağlıyormuş. Bütün yaşlı kadınlar ona annesinin kendini kötü hissettiğini söyleyip duruyorlarmış: Ağlama çünkü başına kötü bir şey gelecek. Ama o ağlamaya devam etmiş. Ve bir gün annesi yanına gelmiş. Kız annesini gördüğüne çok sevinmiş. Ölü annesinden korkmuyormuş, onunla konuşuyor, ona sorunlarından, mutlu günlerinden bahsediyormuş. Ama sonra... kız erimeye, yüzü solmaya başlamış, çok hastalanmış, sinirlenmiş ama annesi gelmeye devam etmiş. Sonra kime anlattığını hatırlamıyorum ama birilerine bu durumu anlatmış. Demişler ki, “Sana gelen annen değil, annen gibi görünen bir iblis. Onunla konuşmamalısın. Çünkü ölüler ölü olmalı, yerlerinde yatmalı ve yaşayanlara gelmemeli. O senin hayatını emecek.” “Ne yapmalıyım?” diye sormuş kız. Korkmuş. “Biliyorum,” demiş birisi, “Zamanı geldiğinde ve annen ortaya çıktığında, yerleri silmelisin. Annen ortaya çıktığı anda başlamalısın. Kapıdan masaya kadar sil.” Kız bunu yapmış. Doğru zaman geldiğinde, yerleri silmeye başlamış. Anne görünmüş, kapıda durmuş ve dehşetle sormuş: “Ne yapıyorsun?” Kız demiş ki: “Yerleri siliyorum.” “Ama bu benim ayak izlerimi sildiğin anlamına geliyor.” Ve anne ortadan kaybolmuş ve bir daha asla geri dönmemiş. Kız iyileşmiş. Bu hikâyenin anlatıldığını duydum (Brytsyna ve Golovakha, 2004: 249-50).

Üçüncüsü, Ağustos 1994'te Maria Vashenok (sütçü kız) tarafından anlatıldı:

Vaftiz annem Ivano-Frankovsk'tan geldi ve arkadaşının (birlikte çalışıyorlardı) ona gerçek bir hikâye anlattığını söyledi. (Arkadaşının) annesi ölmüş ve geriye üç çocuk bırakmış. Kız on üç ya da on dört yaşındaymış ve iki küçük kız kardeşi varmış. Annesi dört yıl boyunca her gece gelmiş ve her gece saçlarını taramış. Ben (Vashenok) annesinin gelmesinden korkup korkmadığımı sordum. "Hayır, korkmuyordum. Annemizin bize söylediği tek şey, "Ben giderken arkama bakmayın" oldu. Ben de o giderken hep başka yere baktım. Sonra komşum sordu: "Annen sana geliyor mu?" "Hayır, gelmiyor" dedim. Annemiz bize kimseye söylemememizi tembihlemişti: "Söylerseniz bir daha gelmem" demişti. Ama komşumuz "Bence geliyor, çünkü bacadan nasıl uçtuğunu gördüm" dedi. O zaman korktum. "Gittiğinde ona bir bak, dön ve bak." İki kez daha geldi ve arkasına baktım, boştu. Önden bakınca annem, arkadan bakınca boş bir fiçı gibiydi. Dönüp baktım ve bir daha gelmedi." Bu hikâyenin gerçek olup olmadığını sordum ve bana şöyle dedi: "Bu yaşandı.". Yaşanıp yaşanmadığını sadece Tanrı bilir (Brytsyna ve Golovakha, 2004: 250-51)

Aynı geleneksel hikâyenin bu üç versiyonu, daha yakından incelenmeyi gerektiren sembolik anlamlara sahip demonolojik motifler içermektedir. Ölü anne motifi çeşitli 20. yüzyıl Slav akademisyenleri tarafından eski Slav kabilelerinin bazı pagan inançlarını açıklamak için kullanılmıştır. Elde ettikleri en temel sonuçlardan biri, Eski Slavların geleneksel ölüm anlayışında ölü ruhların geri dönemeyeceği ve ölümlerin görünürdeki herhangi bir geri dönüşünün şeytani güçlerin bir eylemi olduğuydu. Çağdaş metinlerde şeytanın işlevini genellikle bir ev iblisi, hortum ya da cadı yerine getirmektedir. Bunlardan herhangi biri ailenin ölmüş akrabası ya da arkadaşı kılığında bir evi "ziyaret edebilir".

Eski Slavların geleneksel inançlarına göre, ölü ruhlar öteki dünyaya getirildikten sonra suyu geçemezler. (Hıristiyanlık öncesi Ukrayna'nın bazı bölgelerinde cesetler gömülme yerine nehirlerde yüzdürülürdü). İblisin ölü bir akraba kılığında bacadan uçarak eve girdiği inancı Slav mitolojisinde de çok yaygındır. Tipik olarak iblis, ölmüş kocası için yüksek sesle ağlayan dul bir kadının bacasından uçarak girerdi. Sunulan örnekler eski geleneksel motifleri içermektedir ve pagan Slav mitolojisine sıkı sıkıya bağlıdır. Aynı zamanda bu metinler hem tarımsal hem de kentsel topluluklarda yaygın olan çağdaş inançları da temsil etmektedir: Ölen bir akraba için ağlanmamalıdır çünkü bu ruhu huzursuz eder; su, yaşayanları ölümler dünyasından korur; ölümler hakkında çok fazla düşünürseniz onlar sağlığınıza ve hatta hayatınıza elinizden alabilir; doğal olmayan bir şekilde ölen insanlar huzur bulamaz ve geri dönmeye devam eder. Bunlar, çağdaş toplumlarda doğal bir bağlamda aktif olarak icra edilen ve dinleyiciler tarafından iyi karşılanan geleneksel demonolojik metinlerin mükemmel örnekleridir.

Masallar/Märchen

Ploske'de kaydettiğimiz anlatıların çoğu doğaüstü efsaneler olsa da köyde yaşayan bir masal/märchen geleneği de bulduk. Örneğin geleneksel Ukrayna masalı "Benekli Tavuk" (2022 B'de), zaman içindeki değişimin çok ilginç bir örneğidir. En popüler çocuk halk masallarından biridir ve tüm büyük antolojilerde yayımlanmıştır. Ukraynalı halkbilimciler bu hikâyenin topluluklarda sadece kitap versiyonları sayesinde yaşamaya devam ettiğine inanmaktadır. Akademisyenler; geleneksel, kümülatif hikâyenin öldüğünü ve artık sözlü olarak aktarılmadığını iddia ediyor. Chernihivskiy bölgesindeki köylere yaptığımız ilk iki gezide, sadece kısa, sözde kitap versiyonunu duyduk ve eski, geleneksel hikâyeyi bulma konusunda umutsuzluğa kapıldık. Ancak daha sonra icracıları daha yakından tanıdıkça Ploske'deki bir icracı olan Olga Trush'tan geleneksel, kümülatif versiyonu elde ettik. Onun metni, 19. yüzyılda Ploske'de kaydedilen aynı hikâyeden daha uzun ve daha fazla ayrıntıya sahip. İlginçtir ki Malynka, 1902'de Ploske'de iki versiyon kaydetmiştir: kısa ve uzun. Bu da köydeki çağdaş icracılar arasında iyi bilinen kısa versiyonun bile sadece edebi kaynaklardan ödünç alınmadığı sözlü geleneğin bir parçası olabileceği anlamına gelmektedir (Brytsyna ve Golovakha, 2004: 214, 285, 287).

Ukrayna masallarından söz ederken Mykola Trush'tan da bahsetmeliyiz. Malynka'ya göre bu Ploskeli icracıdan, hepsi de 19. yüzyılda Ploske'de popüler olan on masal kaydettik (Brytsyna ve Golovakha, 2004: 57-132). Trush babasından masallar dinler ve bunları üç torununa anlatırmış (en küçüğü bile bu masalları bize yeniden anlatabildi). Dinleyicileri arasında çocuklar olmadığında bu masalları anlatmaktan hoşlanmaz ya da olayları basitçe kısaltırmış. Bir başka icracı, Dokia Kompanets, masalları büyükannesinden dinlemiş ve torunlarına anlatmış. Kız kardeşi Litovka da aynı masalları duymuş ve hatırlamış ancak torunu olmadığı için bu masalları kendisi anlatmamış. Trush'un üvey kız kardeşi ve kızı bize "Benekli Tavuk"un daha uzun bir versiyonu da dahil olmak üzere çok ilginç metin anlattı. Günümüzde masalların doğal bir şekilde anlatılması, yalnızca ailede güçlü masal anlatma geleneğinin varlığını değil, aynı zamanda aile içinde çocukların varlığını da gerektirmektedir. Dolayısıyla aile mirası ve genç dinleyiciler, masalların korunmasında gerekli bileşenler haline gelmiştir. Masal, toplumsal bir tür olmaktan çıkıp daha çok ev içi, "aile kullanımı" bir tür haline gelmiştir. Elimizdeki materyaller, en aktif masal geleneğinin masalların nesiller boyunca icra edildiği ailelerde görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Belirli bir toplulukta bir folklor ürününün ya da diğerinin popülerliğini tartışırken iletişimsel olaylarda belirli bilgileri "talep eden" seyircinin hayati rolünü hatırlamamız gerekir. Türün topluluktaki yaşamı sadece bilgili icracıların varlığına değil, aynı zamanda dinleyicilerin varlığına da bağlıdır. Örneğin çağdaş Ukrayna halk topluluklarında masal dinleyicilerini çocuklar oluşturur ve 20. yüzyılda masal kesinlikle çocuklar için bir tür, hatta kişinin kendi çocuklarına ve torunlarına yönelik bir tür haline gelmiştir. Başka bir deyişle bu bir aile geleneğidir.

Okuryazarlığın ve Kitle İletişim Araçlarının Etkisi

19. yüzyılın sonlarında Ukrayna demonolojisinin işleyişini tartışırken Ortodoks kilisesinin bu tür masalların köylerde yayılmasına şiddetle karşı çıktığını unutmamalıyız. Elimizde 19. yüzyılın sonlarına ait, bir köy papazının demonolojik inançlara karşı tutumunu gösteren ilginç bir örnek var. Stefanovski, Ploske üzerine yazdığı kitapçıkta okuryazarlığın köylülerin karanlığını, cadılara olan inançlarını ve doğüstü korkusunu yok edebileceğine dair umudunu dile getirmiştir (1900: 69). Halkın demonolojik inançlarına karşı onun tutumu tipikti ve resmi kilisenin atavistik pagan demonolojisine karşı tutumuyla uyumluydu.

Stefanovski'nin kitapçığını yazmasının üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçti. Artık halk geleneğinin okuma yazma bilmeyen taşıyıcılarının neredeyse tamamen yok olması durumuyla karşı karşıyayız. Son on yılda birlikte çalıştığımız tüm kaynak kişiler arasında sadece bir kadın okuma yazma bilmiyordu. Stefanovsky'nin hayali gerçekleşti mi? Neyse ki bizim için ve geleneğin kendisi için hayır. Bunun yerine, yayımlanmış kaynaklar geleneksel inançlar sisteminde yer buldu. Kitaplara, gazetelere ve dergilere yapılan atıfların çağdaş halk iletişiminin prestijli bir parçası olması ve topluluğun yüksek eğitilmiş üyelerinin diğerleri tarafından en iyi anlatıcılar olarak görülmesi; folklorun, basılı kaynakların ve kitle iletişim araçlarının çağdaşlarımızın zihinlerini ve manevi yaşamlarını işgal ettiği bir çağda hayatta kalmanın ve işlev görmeyen bir yolunu bulduğunun açık bir kanıtıdır. Alan Dundes'in da belirttiği gibi, edebi kaynakların yaygınlaşması folkloru zarar vermek bir yana, sözlü aktarım sürecini hızlandırdığı ve halk anlatısının nesnelere genişlettiği için yararlı bir etkiye sahiptir (1980: 17).

17. yüzyılda Ukrayna'yı gezen Pavlo Alepsky, günlüğünde Kazak Ukrayna köylerinde çoğu insanın (çoğu kadın da dahil) okuryazar olmasından duyduğu şaşkınlığı yazmıştır. Dolayısıyla okuryazarlık, en azından Ukrayna'nın bazı bölgelerinde, 19. ve 20. yüzyıllarda folklor ürünlerinin derlenmesinden önceye dayanmaktadır. Elbette 20. yüzyılın neredeyse evrensel okuryazarlığı, basılı kaynaklara özel bir saygı duyulmasına yol açmış ve yeni bir tür halk geleneği taşıyıcısı yaratmıştır. Saha çalışmamız, geleneksel topluluklar içinde en saygın üyelerin en çok okuyanlar ve en saygın kaynakların da basılı olanlar olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla köylüler sözlü geleneği daha iyi anlayabilmemiz için bizi gazetelere ya da İncil'e yönlendiriyorlardı. Bugün Ukrayna köylerinde icracıların bir halkbilimciye "Neden hikâyeyi bir kitaptan okumuyorsunuz?" diye sorması yaygındır. Neyse ki icracı, yine de hikâyeyi genellikle halkbilimci için geleneksel sözlü kaynaklardan alındığı bariz olan bir versiyonda anlatacaktır. Geleneksel halk öykülerinin televizyon ve gazete bağlantılarına ilişkin kataloglanamayacak kadar çok sayıda başka örnek de vardır.

Slav halkbilimciler; geleneksel Ukrayna halk topluluklarında tam okuryazarlığın kazanılmasına, bu toplulukları daha güçlü bir şekilde etkileyen farklı bir değişime yani Ukraynalı köylülerin çoğunun 1970'lerde televizyona

erişim elde etmesi gerçeğine gösterdikleri ilgiden daha fazla ilgi göstermişlerdir. Bugün en yoksul ailenin evinde bile bir televizyon var ve bu durum iletişim sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Televizyon, geleneksel toplulukların manevi yaşamı üzerinde muhtemelen kitaplardan ya da dergilerden daha büyük bir etkiye sahiptir. Televizyonu folklor bağlamında inceleyen Halkbilimci Linda Degh, “elli yıllık varlığı süresince televizyonun yeni gelenekler yarattığı ve diğer medyalarla birlikte folklor tanımının güncellenmesi ihtiyacına etkili bir şekilde katkıda bulunduğu” sonucuna varmıştır (1994: 37).

Günümüzde Ukrayna kitle iletişim araçları, sözlü iletişim ve geleneksel halk bilgisi (özellikle demonolojik hikâyeler) için başlıca kanallardan biridir. Brezilya pembe dizileri 1994’te popüler hale geldiğinde, diziler yayındayken köylülerden herhangi bir bilgi almak imkânsızdı. Köy kedilerine, köpeklerine ve ineklerine Brezilya aromalı isimler verildi ve hasat bile bir dereceye kadar ihmal edildi. Ukraynalı halkbilimci Krasikov, Ukrayna Araştırmaları Kongresine sunduğu son raporunda köy muhabirlerinin çoğunun lakaplarının ve evcil hayvanlarının isimlerinin Kuzey ve Güney Amerika pembe dizileriyle bağlantılı olduğunu belirtti. Turuncu Devrim olayları sırasında (Kasım-Aralık 2004) Kiev sokaklarında devrime katılanlardan (kökenleri ve sosyal grupları ne olursa olsun) kaydettiğimiz şakaların çoğu internet, televizyon ve gazetelerden alınmıştır. Batı Ukrayna’nın Ivano-Frankovsky bölgesindeki küçük bir köyden katılımcılar, anekdot taleplerimize yanıt olarak bize defalarca internet sitelerinden çıktılar verdi; bu durum Vinnitsya öğrencileri ve Simferopol işçilerinden folklor ürünleri derlediğimizde de yaşandı.

E-posta ve SMS’in (Kısa Mesaj Servisi veya cep telefonları arasında kısa mesajlaşma) icracılar arasında neden bu kadar popüler hale geldiği oldukça anlaşılabilir. Gelenekçi topluluklarda sıkı sıkıya takip edilen ahlaki kurallar arasında kadınların ve çocukların önünde müstehcen bir dil kullanılmaması ve bazı cinsel konuların konuşulmaması gibi yasaklar yer almaktadır. Köylerde, diğerlerinin hikâye anlatma ustası olarak tanımladığı erkek icracılardan anekdot toplamakta zorlandık çünkü araştırmacı grubumuz kadınlardan ve bir genç erkekten oluşuyordu. Erkekler bize “müstehcen” anekdotlar anlatmayı kesin bir şekilde reddettiler.

Buna karşın Turuncu Devrim sırasında SMS yoluyla birçok anekdot topladık. Tipik bir icracı, anekdotun belli bir noktasından sonra geri kalanını anlatmayı reddediyor, bunun yerine metni (SMS yoluyla) cep telefonumuza göndermeyi teklif ediyordu. E-posta ve SMS (grafiti yazmanın yanı sıra) belirli metinleri daha geniş bir “dinleyici” kitesine iletmenin yollarıdır. İcracılar yüz yüze iletişim sorumluluğundan kurtulur ve aksi takdirde geleneksel adetler tarafından kısıtlanacak olan belirli bir ahlaki serbestlik kazanır.

Köy folklorunun yeni medyayı benimsemesi, onun yok olmakta olduğu iddiasıyla çelişmektedir. Bu medyalardan bazıları (e-posta, SMS, duvar yazıları) geleneksel bilgileri aktarmak için kullanılırken diğerleri (gazeteler, TV, web siteleri) bilgi almak için kullanılmaktadır. “Modern efsanelerin,

modern büyüün, modern akıl dışılığın dünyasında yaşıyoruz ve bunlardan hoşlanmayanlar televizyonu kapatmalı” (Degh, 1994: 53).

Sonuç

Ukrayna’da 19. yüzyılın başlarından bu yana, yaşayan bir halk geleneğinin yanı sıra onun ölümüne ilişkin bir yanığı da var olmuştur. Bu durumla çelişen bir şekilde Ukrayna’da özgün folklorun ölümüne dair şüpheler, halkbiliminin bir disiplin olarak kurulmasından öncesine dayanmaktadır. Akademisyenler bu oyunu birbirleriyle oynamaktan keyif almış ve geleneksel, tarımsal folklorun yıkıntıları üzerinde bir postfolklorun 20. yüzyıldaki doğuşu hakkında dramatik sonuçlara varmışlardır. Bu makalede sunulan gözlemler, aksi yöndeki tüm kanıtlara rağmen çürüme yaklaşımının hem bilim dünyasında hem de halkın kendi arasında varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Kanıtlar birçok geleneksel sözlü anlatı türünün hayatta ve iyi durumda olduğunu gösterse de Sovyet sonrası halkbilimciler bu türlerin kaybını kınamış ve günümüzde gördüklerimizi “gerçek” folklor olarak değil, geçmişin otantik folklorundan temelde farklı (ve ondan daha az) bir şey olarak küçümseyen, ön kabullerle dolu bir terim olan postfolklor ile değiştirilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir.

Ancak saha çalışmamız halkbilimine “postfolklor” ayrımının eklenmesinin gereksiz olduğunu göstermektedir. Eğer Afanasev’in ya da Grimm Kardeşler’in masallarını tek gerçek masallar olarak kabul edersek o zaman folklorla hiç yaklaşmamış oluruz çünkü onun yerini 150 yıllık görkemli bir performans almıştır. Eğer günümüzün kırsal Ukraynalıları geleneksel hikâyelerini aktarmak için SMS servislerini kullanıyorlarsa ya da televizyonu geleneksel anlatılarına dâhil ediyorlarsa bu; folklorun öldüğünün değil aksine büyümeye devam ettiğinin, canlılığının ve uyarlanabilirliğinin kanıtıdır. Tarih, her yeni nesil halkbilimci ile tekerrür ediyor gibi görünmektedir: Onlar kendilerini yaşayan bir halk geleneğinin son görgü tanıkları olarak memnuniyetle ilan etmektedirler. Belki de acele etmeye hiç gerek yoktur. Her saha gezisi bizi bir icracıya götürecektir ve her topluluktaki bir genç nesil bir gün yetkin, daha yaşlı icracılara dönüşecektir.

Notlar

1. Makale boyunca “köy” kelimesi Batı’da anlaşıldığı şekliyle “kırsal” kelimesiyle fiilen eş anlamlı kullanılmıştır.

2. İlk keşif gezisi 1994 yılında Olesya Brytsyna, Andriy Brytsyn ve benim tarafımızdan gerçekleştirilmiştir. Sonraki on yıl boyunca tekrarlanan genişletilmiş keşif gezileri (ve kısa ziyaretler) gerçekleştirilmiştir: 1995’te (Olesya Brytsyna’nın İnsani Yardım Lisesi ve Slav Üniversitesi öğrencilerini yönlendirmesiyle), 2000’de (Olesya Brytsyna ve Amerikalı halkbilimci Natalya Kononenko ile) ve 2002-2003’te (Olesya Brytsyna ve benim tarafımızdan).

3. Ukraynacadan yapılan tüm çeviriler yazara aittir.

KAYNAKÇA

- Azadovskiy, M. (1936). Russkie skazochniki [Russian fairytales]. *Literatura i Folklore* [Literature and Folklore]. Leningrad: Khudozestvennaya Literatura.
- Brytsyna, O. – Golovakha, I. (2004). *Prosovyi folklore sela Ploske na Chernihivshyni: Tekstyta rozvidky* [Prose Folklore of Ploske, a Village in Chernihivshchyna: Texts and Research]. Kyiv: Academy of Sciences of Ukraine.
- Degh, L. (1994). *American folklore and the mass media*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dundes, A. (1969). The devolutionary premise in folklore theory. *Journal of the Folklore Institute*, 6, 5-19.
- Dundes, A. (1980). Who are the folk? *Interpreting Folklore*, 1-19, Bloomington: Indiana University Press.
- Franko, I. (1984 [1909]) Bel parlar gentile. *Zibrannya Tv. u 50 t.* [Collected works in 50 vols], vol. 37, Kyiv: Naukova Dumka.
- Gyryak, M. (1983). *Ukrainian folktales from East Slovakia*. Bratislava: Slov Ped Vidvo.
- Hnatyuk, V. (1902). Retsensiyana Kn.: Sbornik Materialov po Maloruskomu Folkloru, 1902, Chernihiv." In *ZapyskyNauk. t-va im. T.Shevchenka*.
- Kargin, A., and Neklyudov, S. (2005). "Folklore i folkloristika tretyego Tysyacheletiya. [Folklore and Folk studies in the third millennium]. *Pervyi vserossiyskiy Kongress Fol'kloristov: Sbornik Dokladov*, vol. 1, Moscow: State Republican Center for Folklore.
- Kirdan, B. (1974). *Sobirатели народной поэзии*. Moskva: Nauka.
- Malyuka, O. (1902). *Sbornik materialovpo Maloruskomu folkloru*. Chernigov: Tipografiya Gub. Zemstva.
- Myshanych, S. (1986). *Usni narodni opovidannya*. Kyiv: Naukova Dumka.
- Neklyudov, S. (1995). After folklore. *Zhivaya Starina* [Living Antiquity], 1, 2-4.
- Panchenko, A. (2005). Folkloristikakak nauka [Folkloristics as a Science]. *Pervyi vserossiyskiy Kongress Fol'kloristov: Sbornik Dokladov*, vol. 1, Moscow: State Republican Center for Folklore.
- Pozdneev, V. (2005). Tretya kultura. Fol'klore. Postfol'klore [Third culture. Folklore. Postfolklore.]. *Pervyi vserossiyskiy Kongress Fol'kloristov: Sbornik Dokladov*, vol. 1. Moscow: State Republican Center for Folklore.
- Stefanovskiy, T. (1900). *Opisanie Sela Ploske, sostoyasheho Chernihovskoy Huberniiv Nezinskom Uезде* [Description of Ploske, a Village Located in the Chernihiv Region]. Chernigov: Tipografia Gubernskogo Pravleniya.
- Tsertelyev, Mykola (1818). About old Ukrainian songs. *Syn Otechestva* 16 (45), 124.

"İyi Yayın Üzerine Kilavuzlar ve Yayın Etiđi Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşığıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Aauthor's Note: Makalesini çevirip yayınlamama izin verdiği için sayın Inna GOLOVKA-HICKS'e teşekkür ederim. /Thank you to Mrs. Inna GOLOVKA-HICKS for allowing me to translate and publish her article.